

Millist minevikku sõdur vajab?

Sõjaajalugu, ajalooharidus ja demokraatlik eetika tänapäeva Saksamaal

Jörg Echternkamp

Sõjaväeliste traditsioonide loomine sõltub tähendusest, mis kaasaja vajadustest lähtuvalt omistatakse mineviku teatud aspektidele. Traditsiooniloo ajalugu Lääne-Saksamaal alates 1955. aastast on üheks näiteks. Pärast natsionaalsotsialismi ajastu lõppu eeldati, et Bundeswehr, uue demokraatliku riigi relvajõud, eristab end Wehrmachtist ja toonitab sõdu-rite rolli kodanikena. Ajalooteadmised muudeti osaks demokraatlikust haridusest ja need ei olnud enam sõjaliste saavutuste eeskujuks. Sõjaajaloo keskus, sõjaajaloo muuseum ja rändnäitused ning ka sõjaajaloo aimeajakirjad andsid oma panuse selle mõtestamisse, mis on minevikutraditsioonis väärtuslikku. Siia kuulusid eriti 19. sajandi alguse Preisi reformid, atentaat Hitlerile 1944. aasta 20. juulil ja Bundeswehri enda ajalugu. Väidetakse, et sõjaajaloo tundmine aitab sõduritel lahingus paremini hoomata sõjaliste operatsioonide eetilist raamistikku, pakub orientatsiooni ja toetab nende identiteeti. Kas ja kuidas peaks traditsioone sobitama muutuvate sõjaliste tingimustega, on vastuoluline küsimus.

Iga viide minevikule annab tunnistust olevikust. Selle eeldusega alustades tahan kirjeldada Saksamaa kontseptsiooni sõjaajaloo seostamisest ajalooharidusega ning sõjaväeliste traditsioonide loomisega. See pole olnud mitte ainult teadusuuringute teema, vaid ka väga silmatorkavalt poliitiline probleem. Ajalooteadmuse tähtsust Saksa relvajõududes peegeldas avalik väitlus, millele järgnesid 2018. aasta märtsis kaitseministri uued asjakohased juhtnöörid. Selle lähtekohaks oli üks jahmatav skandaal.

„Me võime sallida paljusid asju, kuid mitte poliitilist äärmuslust, parempoolset või usuliselt motiveeritud ekstremismi,“ ütles kaitseminister

Ursula von der Leyen ajakirjandusele 2017. aasta mais.¹ See oli reaktsioon kummalisele juhtumile, kus üks 28-aastane leitnant elas, nagu seda nime-tasid prokurörid, „topeltelu“, väites end olevat Süüria põgenik. Ta arre-teeriti kahtlustatuna relvastatud rünnaku plaanimises, millega ta kavatses blameerida oma teist mina – fiktiivset Damaskuse puuviljakaupmeest. Skandaal paisus veelgi, kui meedia teatas, et kahtlusalune oli oma 2014. aastal kaitstud magistritöös väljendanud paremäärmuslikke vaateid, kuid tema vastu polnud rakendatud distsiplinaarmeetmeid. Skandaali taga-järjel otsiti läbi kõik kasarmuhood, et leida Hitleri Wehrmachtile vii-tavaid esemeid, pilte ja sümboloid.² Eeldatakse, et Saksa sõdurid peavad lugu traditsioonist, kuid natsionaalsotsialistliku diktatuuri sõjariistad ei ole osa traditsioonist. See aga viib meid olulise küsimuseni: „Millist minevikku sõdur vajab?“ Ma väidan, et sõjaajalugu, ajalooharidus ja demokraatlik eetika on olnud ja on ka edaspidi lahutamatus ühenduses mineviku kajastamisega Saksamaa relvajõududes.

Järjepidevusetus ja *Innere Führung*

Saksamaal iseloomustab sõjaajalugu ennekõike järjepidevusetus. Kahe tei-neteise vastas seisva Saksa armee kooseksisteerimine kuni Ida-Saksamaa kokkuvarisemiseni aastatel 1989–1990 on kõige värskem näide. Ei ole ülla-tuseks, et Lääne-Saksamaa sõjaväelased üldiselt ei väärtustanud oma kom-munistlikke ametivendi.³ Ida-Saksamaa rahvaarmee (Nationale Volksar-mee, NVA) 35-aastane ajalugu ei ole osa tänapäeva sõjaväetraditsioonist.⁴

---

¹ „Verteidigungsministerium zum Fall Franco A.: „Bundeswehr hat ein Haltungsproblem“,“ *Der Tagesspiegel*, 30. aprill 2017.

² Juhtumi kronoloogiat vt Vikipeedia artiklist „Terrorermittlungen gegen Bundeswehr-soldaten ab 2017“, https://de.wikipedia.org/wiki/Terrorermittlungen_gegen_Bundeswehrsoldaten_ab_2017, 23. märts 2022.

³ Nina Leonhard, „„Armee der Einheit“: Zur Integration von NVA-Soldaten in die Bundeswehr“ – *Handbuch Militär und Sozialwissenschaft*, toim. Sven B. Gareis ja Paul Klein, 2. trükk (Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2006), 61–71; Nina Leonhard, *Integration und Gedächtnis. NVA-Offiziere im vereinigten Deutschland* (Konstanz: UVK-Verlag, 2016).

⁴ Rüdiger Wenzke, *Nationale Volksarmee. Die Geschichte* (München: Bucher, 2014); Rüdi-ger Wenzke, *Ulbrichts Soldaten. Die Nationale Volksarmee 1956 bis 1971, Militärgeschichte der DDR 22* (Berliin: Ch. Links, 2013).

Asjad muutuvad keerulisemaks, kui juttu tuleb 1945. aastale eelnenud ajast. Isegi alates Saksamaa taasrelvastumisest 1950. aastate keskel olid viited minevikule, mil Saksa sõdurid tegelikult võitlesid, problemaatilised natsionaalsotsialistliku režiimi ajaloo ja selle relvajõudude, Wehrmachi tõttu.⁵ Aastatel 1955–1956 demokraatlikus riigis moodustatud Lääne-Saksamaa relvajõude Bundeswehri ei saanud pidada ega peetudki lihtsalt Hitleri armee uusversiooniks. Paradoksaalselt ei olnudki Wehrmacht oma järeltulija eelkäija. Lõppude lõpuks oli sakslaste „demilitariseerimine“ vahetult pärast sõda liitlaste okupatsioonipoliitika peaeesmärk. Sõjalise jõu kasutamine ilma pikema jututa ei olnud enam iseenesestmõistetav. Seda näitasid nii 1950. aastatel toimunud massimeeleavaldused taasrelvastamise vastu kui ka enamiku sakslaste vastuseis Bundeswehri välismissioonidele viimastel aastakümnetel.

Loomulikult pidi uus „demokraatlik“ armee võitma legitiimsuse uue juhtimiskultuuriga. See põhimõte (*Innere Führung*)⁶ üritab omavahel kokku sobitada demokraatlikke väärtusi ja sõjaväelise organisatsiooni nõudmisi, et motiveerida sõdureid ja seeläbi tugevdada armee tõhusust. „Sisemine juhtimine“ vastandub formaalsele välisele juhtimisele ja seostab kõik sõjaväelised väärtused sõnaselgelt Saksamaa põhiseaduse väärtuste ja normidega, eriti kõiges, mis puudutab vabadust, demokraatiat ja õigusi. Selleks asutati 1956. aastal täiendõppekool, mis 1981. aastast kannab nime „Zentrum Innere Führung“ (sisemise juhtimise õppekeskus).⁷ Nii-

⁵ Wehrmachi ajaloo uurimise kokkuvõtet vt Jürgen Förster, *Die Wehrmacht im NS-Staat. Eine strukturgeschichtliche Analyse* (München: Oldenbourg, 2007); Wolfram Wette, *Die Wehrmacht. Feindbilder, Vernichtungskrieg, Legenden* (Frankfurt am Main: C. H. Beck, 2005). Diskussiooni kohta vt Christian Hartmann, Johannes Hürter, Ulrike Jureit (toim.), *Verbrechen der Wehrmacht: Bilanz einer Debatte* (München, 2005). Saksa veteranide rolli kohta vt Jörg Echternkamp, *Soldaten im Nachkrieg. Historische Deutungskonflikte und westdeutsche Demokratisierung 1945–1955. Beiträge zur Militärgeschichte* 76 (München: DeGruyter/Oldenbourg, 2014).

⁶ Frank Nägler, *Der gewollte Soldat und sein Wandel. Personelle Rüstung und Innere Führung in den Aufbaujahren der Bundeswehr 1956 bis 1964/65. Sicherheitspolitik und Streitkräfte der Bundesrepublik Deutschland* 9 (München: DeGruyter/Oldenbourg, 2011); Georg Meyer, „Zur Inneren Entwicklung der Bundeswehr bis 1960/61“ – *Anfänge westdeutscher Sicherheitspolitik 1945–1956*, 3. kd, *Die Nato-Option*, Militärgeschichtliches Forschungsamt (München: Oldenbourg, 1993), 851–1162.

⁷ Hans-Joachim Reeb, Peter Többicke, *Lexikon Innere Führung*, 4. trükk (Regensburg: Walhalla, 2014); Hans-Joachim Reeb, „60 Jahre Innere Führung: das Wesensmerkmal der Bundes-

suguse juhtimiskultuuri keskmeks on „sõjaväevormis kodaniku“ (*Staatsbürger in Uniform*) rollimudel. Kontseptsiooni aluseks on idee sõjaväest tsiviilühiskonna sees. See põhineb ideaalil ohvitseridest, kes osalevad poliitikas, aga mitte ühe partei heaks (nagu see oli Saksa DV-s), vaid toetades pluralistlikku poliitilist süsteemi.⁸ Kontseptsioon eeldab, et sõjaväelased on ise oma südametunnistuse sunnil suutelised otsustama, kas neile antud käsk on põhiseadusega kooskõlas või ei. Saksa armees ei ole enam absoluutset kuulekust.

Siiski pörkus uus juhtimiskultuur kuni 1970. aastateni osa Bundeswehri vastupanule, seda niinimetatud traditsionalistide mõjukuse tõttu, keda oli mõjutanud Wehrmachi juhtimiskultuur. *Innere Führung*'i kontseptsiooni üle hakati sõjaväes ja ka Saksamaa avalikkuses diskuteerima alles 1960. aastate keskel. Traditsionalistid väitsid, et sõjaväelaseks olemine on elukutse *sui generis*, mis põhineb „igavestel“ sõjaväelistel väärtustel, nagu näiteks seltsimehelikkus, uuendajad aga rõhutasid demokraatlikel väärtustel ja pluralismil põhinevat Bundeswehri ideaali. Viimastel aastatel on selle kritiseerijad välismissioonide vastsel taulal üles kutsunud sõjaväeprofessionaalide rollimudeli kujundamisele, mis on oletatavasti rohkem vastavuses lahingutegelikkusega. *Innere Führung*'i toetajad aga toonitavad, et alles nüüd on see kontseptsioon oma tuleristsed edukalt läbinud. Selle kontseptsiooni põhikomponent on ajalooharidus.

Ajaloohariduse roll

Kui sõduri südametunnistus on nõnda tähtis, siis on sama tähtis anda sõdurile väljaõpe sel viisil, et tema väärtussüsteem kajastaks demokraatlikke eetikanorme.⁹ See on olnud Saksamaa Liitvabariigi ajaloo- ja

---

wehr im Lauf der Geschichte,“ *IF-Zeitschrift für die Innere Führung* 59 (2015), Heft 4: 23–30.

⁸ Vördlevas perspektiivis vt Jörg Echternkamp, „Der politische Offizier als normativer Typus. Zum Verhältnis von Politik und Militär im „Dritten Reich“, in der DDR und der Bundesrepublik“ – *Tel Aviv Yearbook for German History* (Göttingen: Wallstein, 2016), 221–250.

⁹ Klaus Ebeling, *Militär und Ethik: Moral- und militärkritische Reflexionen zum Selbstverständnis der Bundeswehr*, Beiträge zur Friedensethik 41 (Stuttgart: Kohlhammer, 2006).

poliitika hariduse aluseesmärk.¹⁰ Kodanikuna käitumiseks on vaja ajaloo teadmisi. Peab mõistma, kuidas õigussüsteemi väärtused on arenenud ja milline on nende ajalooline päritolu. Niisiis peavad sõdurid õppima minevikust, et ära tunda, millised ajaloosündmused, isikud ja institutsioonid võiksid nende „traditsiooniga“ kokku sobida ja millised mitte. Põhiidee rajaneb vahetegemisel hariduse ja väljaõppe, *Bildung*'i ja *Ausbildung*'i vahel. Arutelu mineviku üle pakub pigem üldisemat haridust (*Bildung*) kui täpseid juhtnööre sõjaväeliseks käitumiseks. Ajaloo haridus annab edasi teadmise varasemate arengusuundade põhjustest ja tagajärgedest. Ajalugu seletab tänapäeva poliitiliste, kultuuriliste ja sõjaliste probleemide arengulugu. Ajaloo haridusel on selles kontekstis sõjaväeline eesmärk. Ajalooteadmised võimaldavad sõjaväelastel kriitiliselt arutleda oma traditsioonide ja oma sõduritöö ning ka oma „sõjaväevormis kodaniku“ enesekuvandi üle. Veel enam, minevikuteadmised – eriti natsionaal-sotsialistlikust minevikust ja hävitussõjast – aitavad sõduril end samastada Saksamaa Liitvabariigi vabaduse ja demokraatiaga.

Niisiis ei ole sõjaajaloo uurimine ja õpetamine Bundeswehris pelgalt kasulik harrastus, kui sõjalise väljaõppe kõrvalt jääb aega üle. Ajalugu on hädavajalik armee enesemõistmiseks. Olles veel täpsem, hädavajalik on adekvaatne arusaamine ajaloost. Silmas pidades isiklikku järjepidevust – endised Wehrmachi sõdurid ja ohvitserid teenisid Lääne-Saksamaa sõjaväes kuni 1970. aastateni –, on silmanähtav, et see, mis on selge teoorias, ei toimi alati praktikas. Ikka ja jälle kiitsid sõjaväelased oma vapraid ja lojaalseid ametikaaslasi, kes tegid Teises maailmasõjas arvatavasti tublit tööd. Miks mitte anda näiteks mõnele kasarmule mõne kuulsa Wehrmachi kindrali nimi? Kaitseministeerium püüdis selliseid taotlusi tõrjuda ja vastata 1980. ja 1990. aastatel valjemaks muutunud avalikule protestile. Kahe kaitseministri vastavalt 1965. ja 1982. aastal välja antud „traditsioonidekreedid“ pidid tagama, et sõjaväelinnakutes oleksid kõik viited minevikule – alates loengusaalide nimedest ja monumentidest

---

¹⁰ Poliitilise hariduse ajaloo kohta vt Gerrit Mambour, *Zwischen Politik und Pädagogik – Eine politische Geschichte der politischen Bildung in der Bundesrepublik Deutschland* (Schwalbach/Ts.: Wochenschau-Verlag, 2007). Arusaama poliitilisest haridusest Saksa relvajõududes kajastab Bundeswehri määrus „Zentrale Dienstvorschrift A-2620/1 „Politische Bildung in der Bundeswehr“.

ning lõpetades hoonete nimedega – vastavuses poliitiliste väärtustega.¹¹ Kuni 1990. aastate keskpaigani vaatas Saksa armee nimede andmise üle ja mitmest nimest on loobutud. Endine Dietli-nimeline mägiküttide kasarmu Baieris Füssenis on üks näide. Kasarmu oli saanud nime Wehrmacht kindraloobersti Eduard Dietli järgi, keda Adolf Hitler isiklikult oli nimetanud oma „ustavaks sõbraks“. Dietli rolli tõttu natsionaalsotsialistliku režiimi ajal ja kriitikalaine tõttu avalikkuses¹² otsustas kaitseminister Volker Rühle 1995. aastal kasarmu ümber nimetada Allgäu-Kaserneks, mis viitab Baierimaa Allgäu piirkonnale.

Ajaloo teadmiste vahendamine

Kes vastutab ajaloo hariduse eest? Kust ajaloo teadmised tulevad? Kes vahendab need sõjaväelastele? Zentrum Innere Führung, poliitilise ja ajaloo hariduse keskasutus, on juba nimetatud. Kitsamas mõttes vastutab asja eest kahel moel Potsdamis asuv Bundeswehri sõja ajaloo ja ühiskonnateaduste keskus (Zentrum für Militärgeschichte und Sozialwissenschaften, ZMSBw). Esiteks, selles instituudis, mis asutati 1950. aastate lõpul nime all Militärgeschichtliches Forschungsamt (MGFA), uurivad ajaloolased sõja ajalugu.¹³ Uurijatelt eeldatakse, et nad on akadeemilise kogukonna liikmed, mis tagab nende uurimistöö teadusliku tõsiseltvõetavuse. Teisalt on keskus ajaloo hariduse osakond, mis kasutab kolleegide raamatuid ja

---

¹¹ Vt Donald Abenheim, *Reforging the Iron Cross. The search for tradition in the West German armed forces* (Princeton: Princeton University Press, 1989).

¹² Vt nt „Des Führers General. Darf eine Kaserne den Namen des Wehrmacht-Offiziers und Hitler-Freundes Dietl tragen?“ *Der Spiegel*, 24. mai 1993. Hans-Hubertus Mack, „Vorbilder? Die Diskussion um die Namensgeber für Bundeswehr-Kasernen,“ *Militärgeschichte Zeitschrift für historische Bildung* 4 (2014): 18–21; Loretana de Libero, *Tradition in Zeiten der Transformation. Zum Traditionsverständnis der Bundeswehr im frühen 21. Jahrhundert* (Paderborn: Schöningh, 2006).

¹³ Sõja ajaloo institutsionaliseerimise kohta Lääne-Saksamaal vt Martin Rink, *50 Jahre Militärgeschichtliches Forschungsamt. Eine Chronik*, Militärgeschichtliches Forschungsamt (Berlin: be.bra verlag, 2007); Jörg Echternkamp, „Auftrag: Forschung. Die Bundeswehr, das Verteidigungsministerium und die Aufarbeitung der NS-Vergangenheit im Systemkonflikt,“ *Zeitgeschichte-online*, 1. juuni 2015, <https://zeitgeschichte-online.de/thema/auftrag-forschung>, 23. märts 2022; „Dietl und kein Ende,“ *Die Zeit*, 3. november 1995.

artikleid selleks, et valmistada uurimistulemused didaktiliselt ette nende kasutamiseks sõjaväes. Viimastel aastakümnetel on arendatud mitmesuguseid ajalooteadmiste vahendamise viise. Esiteks on igas ohvitseri- ja allohvitserikoolis (nii maa-, mere- kui ka õhuväe omades) sõjaajaloo õppejõud. Teiseks on peaaegu iga väeosa käsutuses sõjaajaloo seotud esemete kollektsioon, mis on koostatud vastavalt ZMSBw antud juhtnõridele. Kolmandaks illustreerivad ja tõlgendavad Saksa sõjaajalugu rändnäitused, mida sõjaajaloo keskus on korraldanud alates 1980. aastast. Kõige märkimisväärsem neist oli näitus vastupanust Adolf Hitlerile Wehrmachi ridades.¹⁴ Mõnda aega esitleti seda paralleelselt Hamburgi ühiskonnauuringute instituudi (Hamburger Institut für Sozialforschung) koostatud rändnäitusega „Hävitussõda. Wehrmachi kuriteod“ („Vernichtungskrieg. Verbrechen der Wehrmacht“), mis käivitas terava diskussiooni Wehrmachi rollist. Värskem näide on plakatinäitus sõjaväe ja ühiskonna mõnikord vastuolulisest vahekorrast nii Ida- kui ka Lääne-Saksamaal, mis kujutab kaht teineteise vastas seisvat Saksa armeed, nende ühiskondlikku ja poliitilist rolli, aga ka nende ümberkujundamist üheks armeeks (*Armee der Einheit*) 1990. aastatel.

Neljandaks on sõjaajaloo eksponeeritud Saksa armee muuseumides. Kõige viimasena asutatu, mõnede arvates kõige silmapaistvam Saksa muuseumidest, on sõjaajaloo muuseum (Militärhistorisches Museum, MHM) Dresdenis. See ei ole relvade ja sõjalise võimsuse väljapanek, nagu on lootnud mõned külastajad. Pigem seab see muuseumikülastajad vastamisi vägivaldse minevikuga, eriti kahe maailmasõja ajaloo. Muuseum kogub ka eksponaate uuema aja välismissioonidelt, näiteks on seal 2004. aastal Afganistanis pihta saanud Wolf-maastur (Wolf-Jeep, Mercedes-Benz „Wolf“), milles sai viga kolm Bundeswehri sõjaväelast. MHM-i haru on Berliini lähedal Gatowis asuv õhuväe muuseum, mida parajasti uuendatakse. MHM on näide sellest, kuidas erinevad sotsiaalsed ja kultuurilised historiograafilised lähenemised võivad kujundada museoloogilisi kontseptsioone. Viiendaks, ajalooteadmust levitatakse ka trükimeedias,

---

¹⁴ Vt Thomas Vogel (toim.), *Aufstand des Gewissens – Militärischer Widerstand gegen Hitler und das NS-Regime 1933–1945*, 5. trükk (Hamburg: Mittler, 2000). Värskeim näide on näitus sõjaväest ja ühiskonnast „Militär und Gesellschaft in Deutschland seit 1945“.

näiteks annab Potsdami keskus välja neli korda aastas ilmuvat ajakirja „Militärgeschichte. Zeitschrift für historische Bildung“. Samuti ilmub brošüüre, mis keskenduvad mõnele asjakohasele teemale, nagu näiteks atentaat Hitlerile 20. juulil 1944. Nii ajakiri kui ka brošüürid on kättesaadavad ka internetis. Lõpuks kasutab Bundeswehr ära ka ühismeediat. Zentrum Innere Führung on loomas veebikeskkonda, mis pakub mitmesugust teavet sõjaajaloost, kaasa arvatud valiku mineviku isikuid ja sündmusi, mis võivad ametlikult saada üksuse „traditsiooni“ osaks.

Õpetamine, kollektsioonid, rändnäitused, muuseumid ning trüki- ja digitaalmeedia on eri viisid ajaloo teadmiste edastamiseks, mida peetakse vajalikuks, et sõjaväelasest saaks „sõjaväevormis kodanik“. See toob meid tagasi palju keerulisema küsimuse juurde: millist minevikku sõdur vajab?

Sõjaväeline traditsioon kui poliitiline miiniväli

Nüüdseks on selge, et natsionaalsotsialistlik režiim ja tema sõjavägi ei saa olla Saksa armee ajalooliseks vundamendiks. Aga millised on minevikuaspektid, millele sõjaväelased võiksid viidata ja peaksid viitama positiivsete näidetena? Alates oma loomisest 1950. aastate keskel on Lääne-Saksamaa armee ennekõike viidanud kolmele sõjaväelise traditsiooni teemavaldkonnale: 19. sajandi alguse Preisi reformid, tsiviilisikute ja sõjaväelaste vastupanu Kolmandas Reichis ja Bundeswehri enda ajalugu. Lubatagu mul kirjeldada neid kolme valdkonda küsimuse „millist mineviku sõdur vajab?“ valgel.

Eelkõige muutsid Saksa riikide sõjaväesüsteemi radikaalselt niinimetatud Preisi reformid. Olles 1806. aastal Napoleoni armeelt lüüa saanud, reorganiseerisid Preisi kindralid ja kõrgemad ametnikud, nagu Gerhard von Scharnhorst, August Neidhardt von Gneisenau ja Hermann von Boyen, Preisimaa valitsuse, haldamise ja sõjaväe, tuginedes valgustusideedele ja kooskõlas reformidega teistes Euroopa riikides. Sõjalises vaates oli kõige märkimisväärsem kohustusliku sõjaväeteenistuse sisseseadmine. Väideti, et iga kodanik, kes naudib oma õigusi, peab olema valmis neid õigusi ka kaitsma. Kodanikest said sõdurid: see idee langeb kokku praeguse *Innere Führung*’i kontseptsiooniga. Pole ime, et Preisi reformaatoreid

peetakse tänapäeva üldise sõjaväeteenistuskohustuse ettekuulutajateks.¹⁵ Nii andsid esimesed Bundeswehri sõdurid oma vandetootuse Scharnhorsti 200. sünniaastapäeval. Preisi reformide ajal sisse seatud Raudristi teenetemärk on olnud sellest ajast Lääne-Saksamaa relvajõudude sümboliks (kuigi ta oli Saksa relvajõudude sümboliks ka aastatel 1933–1945). Viide minevikule on alati ambivalentne, sest ei loe mitte minevik, vaid selle tõlgendamine. Preisimaa reformide ajastu on hea näide. Mitte ainult Lääne-Saksamaa, vaid ka kommunistlik Ida-Saksamaa kasutas ära seda traditsiooni, nimetades näiteks kõrgeima sõjaväelise autasu Scharnhorsti nime järgi. Ideegi oli sarnane: sõjavägi muudeti rahvaarmeeks vastandina kapitalistliku rõhumise tööriistale.

Teiseks, teise vastusena keskele küsimusele „millist mineviku sõdur vajab?“ on viidatud sõjaväelisele vastupanule natsionaalsotsialismi vastu, ennekõike 20. juuli vandenõule. 20. juulil 1944 üritasid Claus von Stauffenberg ja teised vandenõulased tappa Hitlerit tema välipeakorteris Ida-Preisimaal. Atentaadikatse ilmne eesmärk oli Saksamaa ja tema relvajõudude poliitilise kontrolli äravõtmine natsionaalsotsialistliku partei käest, rahu sõlmimine lääneliitlastega niipea kui võimalik ja saksa rahva säästmine edasisest vägivallast. Kuid selle taustal oli paljude vandenõuga seotud Wehrmächti kõrgemate ohvitseride soov näidata maailmale, et mitte kõik sakslased ei olnud natsid. Teisisõnu esindasid vastupanuvõitlejad midagi, mida nimetati „teiseks Saksamaaks“. Traditsiooniloomes seisukohalt loeb see kavatsus rohkem kui ebaõnnestunud atentaat. Ennekõike oli vandenõu otsene ajaloonäide sõjaväelastest, kes omistasid suurema väärtuse oma südametunnistusele kui tingimusteta kuulekuse põhimõttele. Nagu eespool mainitud, on see idee olnud Lääne-Saksamaa armee omakontseptsiooni aluseks.

Kolmas vastus on muutunud aastatega aktuaalsemaks. Lääne-Saksamaa armeelt eeldatakse, et ta pöörduks traditsioonide loomisel „oma“ mineviku poole. Esmapilgul näib see lihtne. Vastandina 1945. aasta eelsele sõjaajaloole ei ole sõjaväe positiivne traditsioon ja poliitiline süsteem, mida armee teenib, omavahel vastuolus. Kuid loomulikult ei vääri

---

¹⁵ Varasema tõlgenduse kohta vt Hans-Joachim Harder, Norbert Wiggershaus, *Tradition und Reform in den Aufbaujahren der Bundeswehr* (Herford: Mittler, 1985).

kõik Bundeswehri ajaloo aspektid esiletõstmist. Jällegi on tähtis otsustada, millised sündmused, arengusuunad ja inimesed vääriavad „hea“ Saksa traditsioonina au sees hoidmist. Selles fookuses on Bundeswehri sõjaajalugu lahutamatu seotud küsimusega, kuidas mälestada langenud sõdureid. Monumentide ja mälupaikadega ei mälestatud üksnes Teises (ja Esimeses) maailmasõjas surnud „kamraade“, vaid ka neid, kes andsid oma elu demokraatliku riigi sõjaväes võideldes. Pärast vastuolulisi avalikke ja akadeemilisi debatte¹⁶ püstitas Bundeswehr 2009. aastal oma monumendi – „Ehrenmali“ Berliinis. Selle pealdisel seisab: „Meie Bundeswehri rahu, õigluse ja vabaduse eest langenutele“ (*Den Toten unserer Bundeswehr für Frieden, Recht und Freiheit*). Vastupidiselt tavapärasele mälestamise vormidele toonitatakse monumendil inimelu kaduvust ja ainulaadsust videoprojektsiooniga, kus on katkematult näha üle 3200 nime. Seega on demokraatliku Bundeswehri mineviku mälestamine nii sisult kui ka vormilt lahutatud diktatuurijastust ja Wehrmachtist.

Millist minevikku sõdur vajab? Uued juhtnöörid mineviku kohta tuleviku jaoks

Saksa armee ajalugu pärast aastaid 1945–1955 tõusis alles hiljuti tema traditsioonide keskpunkti. Pärast 2017. aasta skandaalide tõttu puhkenud avalikku debatti andis Saksamaa kaitseminister uued juhtnöörid.¹⁷ See Lääne-Saksamaa ajaloo kolmas „traditsioonidekreet“ oli nelja nõupidamise tulemus, millel ohvitserid, allohvitserid, sõdurid ja veteranid, ajaloolased, sotsioloogid ja poliitikateadlased arutasid koos avalikkuse esindajatega põhimõtteliselt probleemi kõiki aspekte. Enamikule osalejatest oli selge, et sõjavägi vajab orienteerumiseks ajaloonäiteid. Palju vähem selge oli aga ajalooline orientatsioon ise. Taas kerkib küsimus: millist minevikku sõdur vajab?

---

¹⁶ Manfred Hettling, Jörg Echternkamp, *Bedingt erinnerungsbereit. Soldatengedenken in der Berliner Republik* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2008).

¹⁷ Bundesministerium der Verteidigung (2018): Die Tradition der Bundeswehr. Richtlinien zum Traditionsverständnis und zur Traditionspflege, <https://www.bmvg.de/resource/blob/23234/6a93123be919584d48e16c45a5d52c10/20180328-die-tradition-der-bundeswehr-data.pdf>, 23. märts 2022.

Uued juhtnöörid toonitavad kolme põhimõtet, mis on tulevikus asjakohased. Esiteks, traditsiooni ja ajaloohariduse ülesandeks on mõjutada olevikku: märksõnadeks on siin identiteet, legitiimsus ja tõhusus. Teiseks, iga viide minevikule on lahutamatult seotud põhiseaduse väärtustega (vastandudes ajastu väärtustele ja niinimetatud ajatutele väärtustele). Lühidalt, vaprust ei piisa, kui see ei aita kaasa vabadusele ja demokraatialle. Kolmandaks, juhtnöörid põhjendavad Bundeswehri mineviku neid elemente, mis on kasutatavad traditsioonide loomiseks. Mõned näited: Saksa armee panus rahvusvahelises kriisiohjes, osalemine rahvusvahelistel operatsioonidel kui väärtuse tõestus; umbes kaheksa miljoni ajateenija (kuni 2011. aastani) teened; Bundeswehri „asutajad“ krahv Wolf von Baudissin, Ulrich de Maizière ja krahv Johann Adolf von Kielmansegg (hoolimata nende karjäärist Wehrmachtis); lõimumine algusest peale mitmeriigilistesse struktuuridesse; NATO eelkaitse (*forward defence*) roll külma sõja aegses doktriinis; hädaabi humanitaarkatastroofide piirkondades; endise Ida-Saksamaa armee sõjaväelaste edukas lõimimine Bundeswehri pärast 1989/1990. aasta pööret. 2500 Bundeswehri liikme mälestamine, kes langesid teenistuskohustuste täitmisel kuni 1989/1990. aastani, on samuti osa toimetulekust minevikuga. Lõpuks, *Innere Führung*'i juhtimiskontseptsioon ise ja selle ideaalkuvand „kodanikust sõjaväevormis“. On märkimisväärne, et need traditsiooniloo komponendid ei piirdu ainult sõjaväelastega, vaid võtavad arvesse ka tsiviilteenistujaid. See on kooskõlas Berliini monumendi „Ehrenmal“ tõlgendusega, kus mälestatakse nii sõdureid kui ka tsiviilisikuid – erinevalt traditsiooniliste monumentide tavast.

Kokkuvõte

Nagu Saksamaa juhtum kenasti näitab, saab minevik olla ja peabki olema sõduri teejuht tema kaasaega. Ta saab seda olla kolmes mõttes. Ennekoike on demokraatlikes riikides sõjaväeline „traditsioon“ (see tähendab kogum kõige silmapaistvamaid isikuid, sündmusi ja tegusid minevikus) lahutamatult seotud põhiseaduses sätestatud eetiliste põhimõtete ja poliitiliste väärtustega. Demokraatlikud ühiskonnad soovivad, et nende

sõdurid peaksid inimõigusi au sees. Ajalooteadmised on otsustava tähtsusega abinõu sõjaliste operatsioonide eetilise raamistiku paremaks mõistmiseks. Teiseks, sõdurid peavad olema võimelised lahingus reageerima mitte ainult instinktiivselt, vaid tuginedes ratsionaalsele kaalutlusele. See peab veel rohkem paika Saksa ülesandekeskse taktika (*Auftrags-taktik*) puhul, mis annab iseseisva tegutsemise volituse kõigi tasemete juhtidele. Minevik ei anna selgeid juhiseid, mida ellu viia. Küll aga pakub ta orientatsiooni sõjalises kontekstis, milles sõjaväelased vajavad ajatute minevikumudelite juhatust, et kohandada oma käitumist hajutatud julgeolekuarhitektuuri ajastu kiiresti muutuvates olukordades ja erinevates kultuurikontekstides.

Kolmandaks toetab sõjaajaloo tundmine sõjaväelase identiteeti, aitab sõjalist operatsiooni õiguspärastada ja annab seetõttu vajaliku lahingumoraali. Seega on raske üle hinnata sõjaajaloo tähtsust sõjaväepedagoogikas. See on tänapäeva Saksa diskussiooni juhtmotiiv. Kuid siiski, põhiküsimus: millist minevikku vajab Saksa sõdur? Näiteks alates 1990. aastate lõpu välismissioonidest on küsitud, kas see peaks viitama Wehrmachi sõdurite kogemusele või mitte. Ida-Euroopas kasvavate pingete valguses võiksid viited Teise maailmasõja ajaloole olla seda enam ilmsed – kuid kas peaks võtma tänapäeva Saksa armee rollimudeliks Hitleri sõdurid?

Metodoloogilises mõttes on ajaloo tähtsuse *rahvusvaheline* võrdlemine sõjaväelises hariduses praeguste ja tulevaste operatsioonide mitmeriigilise iseloomu loogiline tagajärg. Saksamaa näide võib ka anda väärtusliku panuse arutellu, mida ma võiksin nimetada ajaloo teadmuse siirdeks sõjaväelaste hariduses, avardades nende vaatevälja sõjaajaloo Euroopa mõõtmele osutades.¹⁸

„Which Past for the Soldier? Military History, Historical Education, and the Ethics of Democracy in Germany Today,“ *The past – a soldier’s guide for the present? Experience, History and Theory in Military Education*, Estonian Yearbook of Military History 9 (15) (2019): 171–186. Inglise keelest tõlkinud Toomas Hiio.

---

¹⁸ Jörg Echternkamp, Hans-Hubertus Mack (toim.), *Geschichte ohne Grenzen? Europäische Dimensionen der Militärgeschichte vom 19. Jahrhundert bis heute* (München: De Gruyter/Oldenbourg, 2017).

Bibliograafia

Õigusaktid

Bundesministerium der Verteidigung (2018): Die Tradition der Bundeswehr. Richtlinien zum Traditionsverständnis und zur Traditionspflege, <https://www.bmvg.de/resource/blob/23234/6a93123be919584d48e16c45a5d52c10/20180328-die-tradition-der-bundeswehr-data.pdf>, 23. märts 2022.
Zentrale Dienstvorschrift A-2620/1 „Politische Bildung in der Bundeswehr“.

Kirjandus

- Abenheim, Donald. *Reforging the Iron Cross. The search for tradition in the West German armed forces*. Princeton: Princeton University Press, 1989.
- „Des Führers General. Darf eine Kaserne den Namen des Wehrmacht-Offiziers und Hitler-Freundes Dietl tragen?“ *Der Spiegel*, 24. mai 1993.
- „Dietl und kein Ende.“ *Die Zeit*, 3. november 1995.
- Ebeling, Klaus. *Militär und Ethik: Moral- und militärkritische Reflexionen zum Selbstverständnis der Bundeswehr*. Beiträge zur Friedensethik 41. Stuttgart: Kohlhammer, 2006.
- Echternkamp, Jörg. „Der politische Offizier als normativer Typus. Zum Verhältnis von Politik und Militär im „Dritten Reich“, in der DDR und der Bundesrepublik.“ – *Tel Aviv Yearbook for German History*, 221–250. Göttingen: Wallstein, 2016.
- Echternkamp, Jörg. *Soldaten im Nachkrieg. Historische Deutungskonflikte und westdeutsche Demokratisierung 1945–1955*. Beiträge zur Militärgeschichte 76. München: DeGruyter/Oldenbourg, 2014.
- Echternkamp, Jörg ja Mack, Hans-Hubertus (toim). *Geschichte ohne Grenzen? Europäische Dimensionen der Militärgeschichte vom 19. Jahrhundert bis heute*. München: De Gruyter/ Oldenbourg, 2017.
- Förster, Jürgen. *Die Wehrmacht im NS-Staat. Eine strukturgeschichtliche Analyse*. Beiträge zur Militärgeschichte, Militärgeschichte kompakt 2. München: Oldenbourg, 2007.
- Harder, Hans-Joachim ja Wiggershaus, Norbert. *Tradition und Reform in den Aufbaujahren der Bundeswehr*. Entwicklung Deutscher Militärischer Tradition 2. Herford: Mittler, 1985.
- Hartmann, Christian, Hürter, Johannes ja Jureit, Ulrike (toim.). *Verbrechen der Wehrmacht: Bilanz einer Debatte*. Beck'sche Reihe 1632. München: C. H. Beck, 2005.

- Hettling, Manfred ja Echternkamp, Jörg (toim). *Bedingt erinnerungsbereit: Soldatengedenken in der Berliner Republik*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2008.
- Leonhard, Nina. „„Armee der Einheit“: Zur Integration von NVA-Soldaten in die Bundeswehr.“ – *Handbuch Militär und Sozialwissenschaft*, toim. Sven B. Gareis ja Paul Klein, 2. trükk, 61–71. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2006.
- Leonhard, Nina. *Integration und Gedächtnis. NVA-Offiziere im vereinigten Deutschland*. Konstanz: UVK-Verlag, 2016.
- Libero, Loretana de. *Tradition in Zeiten der Transformation. Zum Traditionsverständnis der Bundeswehr im frühen 21. Jahrhundert*. Paderborn: Schöningh, 2006.
- Mack, Hans-Hubertus. „Vorbilder? Die Diskussion um die Namensgeber für Bundeswehr-Kasernen,“ *Militärgeschichte Zeitschrift für historische Bildung* 4 (2014): 18–21.
- Mambour, Gerrit. *Zwischen Politik und Pädagogik – Eine politische Geschichte der politischen Bildung in der Bundesrepublik Deutschland*. Wochenschau Wissenschaft. Schwalbach/Ts.: Wochenschau-Verlag, 2007.
- Meyer, Georg. „Zur Inneren Entwicklung der Bundeswehr bis 1960/61.“ – *Anfänge westdeutscher Sicherheitspolitik 1945–1956*, 3. kd, *Die Nato-Option*, Militärgeschichtliches Forschungsamt, 851–1162. München: Oldenbourg, 1993.
- Nägler, Frank. *Der gewollte Soldat und sein Wandel. Personelle Rüstung und Innere Führung in den Aufbaujahren der Bundeswehr 1956 bis 1964/65*. Sicherheitspolitik und Streitkräfte der Bundesrepublik Deutschland 9. München: DeGruyter/Oldenbourg, 2011.
- Reeb, Hans-Joachim ja Többicke, Peter. *Lexikon Innere Führung*, 4. trükk. Regensburg: Walhalla, 2014.
- Reeb, Hans-Joachim. „60 Jahre Innere Führung: das Wesensmerkmal der Bundeswehr im Lauf der Geschichte,“ *IF-Zeitschrift für die Innere Führung* 59 (2015), Heft 4: 23–30.
- Rink, Martin. *50 Jahre Militärgeschichtliches Forschungsamt. Eine Chronik*. Militärgeschichtliches Forschungsamt. Berlin: be.bra verlag, 2007.
- „Verteidigungsministerium zum Fall Franco A.: „Bundeswehr hat ein Haltungsproblem.““ *Der Tagesspiegel*, 30. aprill 2017.

- Vogel, Thomas (toim.). *Aufstand des Gewissens – militärischer Widerstand gegen Hitler und das NS-Regime 1933–1945: Begleitband zur Wanderausstellung des Militärgeschichtlichen Forschungsamtes*, 5. trükk. Hamburg: Mittler, 2000.
- Wenzke, Rüdiger. *Nationale Volksarmee: die Geschichte*. München: Bucher, 2014
- Wenzke, Rüdiger. *Ulbrichts Soldaten: die Nationale Volksarmee 1956 bis 1971. Militärgeschichte der DDR 22*. Berlin: Ch. Links, 2013.
- Wette, Wolfram. *Die Wehrmacht: Feindbilder, Vernichtungskrieg, Legenden*. Frankfurt am Main: C. H. Beck, 2005.

Veebilehed

- Echternkamp, Jörg. „Auftrag: Forschung. Die Bundeswehr, das Verteidigungsministerium und die Aufarbeitung der NS-Vergangenheit im Systemkonflikt,“ *Zeitgeschichte-online*, 1. juuni 2015, <https://zeitgeschichte-online.de/thema/auftrag-forschung>, 23. märts 2022.
- „Terrorermittlungen gegen Bundeswehrsoldaten ab 2017“, https://de.wikipedia.org/wiki/Terrorermittlungen_gegen_Bundeswehrsoldaten_ab_2017, 23. märts 2022.